

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

Zagreb

NOVI PRILOZI PITANJU *RHEDON-EMISUA*
LJEŠKE KOVNICE

UDK 904:737,115(38+406.5)

Izvorni znanstveni rad

Autor raspravlja o emisiji kovnice grada Lissosa koja u aversu novca ima legendu: Rhedōnos (najveći broj primjeraka ima samo Rhedō, što je bilo interpretirano kao nominativni oblik i ime nepoznatog božanstva), te ustanovljuje da taj genitivni oblik manje poznatog ilirskog antroponvma pripada jednom domaćem lissoskom funkdoneru i eponimu grada, s kojim prikazani lik muškarca nema kauzalne veze; u njemu vidi, kao i neki drugi antički numizmatičari (H. Čeka), lik lissoskog domaćeg božanstva ili herosa, a ne, kako je bilo tradicionalno mišljenje, lik ilirskog kralja Gentija. Rhedon je, po mišljenju autora, antroponim iz kruga ilirskog onomastičkog repertoara, ali je izvorno teonimskog podrijetla.

Među emisijama koje pripadaju tzv. grčko-ilirskom krugu i serijama novca u posljednje su vrijeme posebnu pažnju antičkih numizmatičara i povjesničara privukli primjerci iz kovnice grada Lješa (*Lissos*)¹ koji u svom aversu, iznad prikazanog lika, nose legendu kojoj se pravi oblik tek naslućuje. Riječ je, nesumnjivo, o dosad još nepoznatom antroponimu koji se tu pojavljuje — i to je nejasno — u nominativu ili u genitivu. Novac je bio registriran već u radovima starije generacije numizmatičkih stručnjaka, među kojima mu je posebnu pažnju poklonio J. Brunšmid² ko-

¹ Za risansku kovnicu usp. posebno K. PINK. Lokale Prägungen aus dem Sinus Rhizonicus. »Serta Hoffilleriana« (Zagreb 1940), 527 i d.; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ. L'atelier monétaire de Rhizon et ses émissions, u: »•Kovanje i kovnice antičkog i srednjovjekovnog novca« (Frappe et ateliers monétaires dans

l'Antiquité et Moyen age) — Simpozij, Narodni muzej Beograd, 1975 (Beograd 1976), str. 35 i d.

² Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. (Wien 1888) (v. str. 74, 3; tab. VI 93).

ji je prvi dao kompletan, sintetski, prikaz grčkog i ilirskog novca poteklog iz istočnojadranskih kovnica. U poglavlju o emisijama grada Lješa, a u dijelu koji govori o autonomnim emisijama toga grada, nakon 168. godine, kad je na tim prostorima, Gentijevim porazom, već bila zajamčena prisutnost Rima, Brunšmid u toj trećoj fazi aktivnosti lješke kovnice — prema njegovoj klasifikaciji njezinih emisija — izdvaja i na prvom mjestu opisuje jednu varijantu iz te njezine treće faze (br. 3, sa slikom na tabli VI, 93), koja se manje tipološki a više određenim likovno-stilskim karakteristikama i inovacijama (legenda u aversu) izdvaja iz ostalih serija sličnih tipova. U aversu, u vrijeme tada još sasvim rijetko poznatih primjeraka takve emisije, Brunšmid je čitao ime PHAQN. U reversu te emisije i dalje je pratila legenda AI22ITAN, koja je nedvosmisleno identificirala kovnicu. Brunšmidu su tada bila poznata svega dva primjerka te varijante, od kojih jedan — podrijetlom s Visa — iz numizmatičke zbirke ondašnjeg Narodnog muzeja (danas Arheološkog muzeja) u Zagrebu,³ a drugi u Kraljevskoj zbirci novca i medalja pri Danskom narodnom muzeju u Kobenhavnu. Ne ulazeći u interpretaciju te vrlo zanimljive legende Brunšmid se zadovoljava konstatacijom da se iznad Hermesove glave — tako on identificira glavu mlađe muške osobe, s kapom široka oboda ili naglašeno izdužena oblika (u kojoj prepoznaje grčki *petasos*) — vide ostaci spomenutog imena, odnosno natpisa: »Dariiber Reste einer Aufschrift. . . PHAQN.</p>
</div>
<div data-bbox="194 411 887 729" data-label="Text">
<p>Albanski arheolog i numizmatičar, no prvenstveno ilirolod, S. Islami, raspravljajući o emisijama gradova Skodre i Lissosa te kralja Gentija u časopisu »Studia Albanica« 1968, 1, daje mnogo širu osnovicu za studij njihova, dijelom međuzavinsna, novca, napose za novce potekle iz lješke kovnice, jer je svoja istraživanja mogao temeljiti na mnogo većem broju primjeraka kovova iz te vrlo aktivne kovnice, a također i na znatno proširenom broju tipova u odnosu na ono što je bilo poznato Evansu, Brunšmidu i drugim starijim obrađivačima toga novca. Novi primjerci novca kovana u lješkoj kovnici, kao i onoga iz skadarske kovnice, potječu iz raznih muzeja i zbirki N. R. Albanije, prvenstveno iz Narodnog muzeja u Tirani.⁵ Na osnovi takve analize, u kojoj je imao veći broj tipova i varijanti novca iz spomenutih ilirskih kovnica, Islami je mogao predložiti i jednu novu, složeniju i bogatiju tipologiju, a također i kronologiju, toga ilirskog novca, posebno za emisije grada Lissosa, uključujući, dakako, i one koje pripadaju kralju Gentiju, i koje se tako, na neki način, izravno povezuju s ilirskom državom. Kad je riječ o sistematizaciji i kronologiji novca emitirana iz kovnice grada Lissosa, onakvim kakve ih vidi Islami, treba odmah istaknuti da taj autor, za razliku od ranijih klasifikacija toga novca, lješke emisije zaključuje s Gentijem, negirajući tome gradu i njegovoj kovnici emitiranje postgentijevskog autonomnog novca, kako to i nadalje priznaje skadarskoj kovnici. Ona je, po njemu — a to je u skladu i s tradicionalnim mišljenjem Evansa i Brunšmida, koji su taj kontinuitet priznavali objema jadransko-ilirskim kovnicama — djelovala i nakon silaska Gentija s povijesne pozornice,3 BRUNSMID, sp. dj., ibid. (1); o tome vidi naš rad: Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., ft—7/1972—73, 253 i d. (posebno str. 258 i d.: III., si. 3 i tab. IV, 1, 2.4 BRUNŠMID, sp. mj.5 Usp. S. ISLAMI. Le monnayage de Skodra, Lissos et Genthios (Essai d'une révision du problème), *Studia Albanica*, 1/1966, 229 i d.; vidi posebno str. 227.

Slika 1.

Avers lješkog novca (Rhedon-tip) — Arheološki muzej, Tirana (crtež K. Rončević)

Slika 2.

Avers lješkog novca (Rhedon-tip) — Arheološki muzej, Zagreb (crtež K. Rončević)

Raspravljajući o emisijama grada Lissosa, za vrijeme Gentijeva suvereniteta nad njim (181—168. god. pr. n. e.) Islami (str. 245. spomenutog rada, pod brojem 3) donosi i jedan novi primjerak novca s legendom PHAQ u aversu (v. i tablu X, 3 i 4). U liku s kausijom, u kome su Evans i Brunšmid prepoznavali Hermesa (na glavi »petasos«), Islami hoće da vidi samog Gentija (»le buste du roi coiffé de la kausia« — »sur l'avers, surmontant la tête du roi, PHAQ .. .«). Novi primjerak je iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja u Tirani (tabla II, 8). Islami se i u komentaru koji prethodi njegovoj tipološko-kronološkoj shemi osvrće, iako dosta kratko, na problem PHAQ-N legende, no ni ne pokušava da je tumači već se zadovoljava konstatacijom da je pitanje još nezrelo za rješavanje (».. le déchiffrement de l'inscription de la face reste, à l'état actuel des choses, encore une question ouverte.«). Jedino novo što taj autor donosi u pitanju tipa kojemu taj novac pripada, i posebno spomenuta varijanta s legendom PHAQ, odnosi se na neprihvatanje njihova datiranja u godine poslije 168. pr. n. e., kako su to smatrali njegovi prethodnici, a i to da u prikazanom liku na aversu — pod kausijom a ne petasosom — hoće da vidi portret kralja Gentija a ne, kako su to oni predlagali, »lik mladog čovjeka ili Hermesa.«

O emisijama novca ilirskih gradova Lissosa i Skodre raspravljao je u svom sintetskom djelu o ilirskoj numizmatici (*Questions de numismatique illyrienne*, Tirana 1972) i drugi albanski numizmatičar, H. Čeka. Tom je pitanju posvetio čitavo jedno poglavlje svoje knjige (str. 150. i d.). Spomenimo odmah da Čeka u liku s kausijom ne vidi ni Hermesa ni Gentija, kako su to predlagali već spomenuti autori, (»Le buste en question, y compris aussi celui des monnaies du même type de Genthuis, n'a point affaire au portrait du roi illyrien, et non plus à Hermès«, str. 162). Prihvatajući Brunšmidovu interpretaciju sporne kape na glavi toga lika (petasos) istu kvalifikaciju daje i onoj, sasvim drukčije oblikovanoj, kapi s aversa daorsijskog novca, po kojoj je Brunšmid i identificirao lik koji je nosi kao Hermesa.⁶ Polazeći uglavnom od spomenute prateće legende, koja, po njemu, nije bila zadovoljavajuće interpretirana (»... une inscription restée jusqu'à présent inexplicite, ΠΤΙ6ΟΥ[ΟΙ]«, ibid.) — a za koje ime on, kako se vidi, predlaže genitivni oblik — Čeka u spomenutom imenu, kao i u prikazanom liku, s kojim ga dovodi u izravnu vezu, vidi legendarnog, dosad nepoznatog, ilirskog herosa, odnosno neko domaće božanstvo koje je bilo izuzetno štovano među lokalnim stanovništvom tog ilirskoga grada. S obzirom pak na petasos, koji je izrazito grčki tip kape, a k tome još poznati Hermesov atribut, Čeka dopušta mogućnost identificiranja toga lika i sa samim Hermesom koji je mogao u kultu biti izjednačen (*interpretatio Graeca*) s nekim srodnim ilirskim božanstvom. Cekina teza je, nema dvojbe, vrlo atraktivna i plauzibilna i o njoj treba razmišljati pri daljnjim naporima za rješavanjem ovoga ne samo numizmatičkog problema, jednoga od mnogih koji stoje pred istraživačima političke i kulturne povijesti Ilira. No, ta teza ima i svojih daljnjih implikacija, jer Čeka, kako je rečeno, ni u Rhedon-tipovima ni u drugim varijantama lješkog — a također i skadarskog — novca s likom muške osobe s kausijom (odnosno petasosom) ne vidi

⁶ BRUNŠMID, sp. dj., 74 (»Jugendlicher männlicher Kopf (Hermes) mit dem Petasos bedeckt...«), br. 3.

lik kralja Gentija. On se, dakle, suprotstavlja ne samo ranijim istraživačima, Evansu, Brunšniidu i drugima, već, osobito, Islamiju koji je tu staru interpretaciju o vladarevu liku protegnuo i na daorsijski novac,⁷ a time — anticipirano dakako, jer to onda još nije bilo poznato — i na primjerke labiatskog novca sličnih tipova.⁸

Tražeci osnovu za svoju interpretaciju spomenutih likova, a prije svega za tumačenje legende koja im je pratilac kod opisanih varijanti lješkog novca, Čeka odlučno odbacuje mogućnost da se u toj legendi krije ime nekog magistrata⁹ — bilo eponimnog bilo monetarnog (što smo, međutim, mi opetovano zagovarali i pri čemu ćemo, kako će se vidjeti, i dalje ostati) — polazeći, začudo, od neuvjerljive pretpostavke da je tim osobama mjesto redovito bilo određeno u reversu a ne u aversu novca. Kao da je pri tome i nehotice zanemario činjenicu da su, na primjer, na srebrnim drahmama Dirahija i Apolonije imena magistrata, a među njima i mnoga ilirska,¹⁰ prisutna i u aversu i u reversu, ovisno, dakako, o obliku (padežu) u kojemu su dana, i to s točno određenom funkcijom koja iz toga slijedi.¹¹ Čini nam se stoga nužnim obratiti pažnju baš na taj detalj u cjelokupnoj legendi ovog lješkog novca — uzimajući u obzir i avers i revers — utoliko prije što ona u reversu (Aiooirav) već sama definira autonomiju gradskog stanovništva, a ova u aversu, koja, i po sudu samoga Čeka, krije antroponim *genitivnog* oblika,¹² to autonomno stanje, odnosno fazu u životu grada, samo potkrepljuje. Tako spomenute osobe — kao nosioci suvereniteta ili autonomnog života grada — njegovi su eponimni funkcioneri.

⁷ Sp. dj., 236.

⁸ Za te emisije s posve srodnim tipovima novca, poznavanje kojih zahvaljujemo recentnom otkriću u području skadarske regije (albanska teritorija), usp. B. JUBANI. *Monnaies illyriennes à l'ethnikon de AABIATAN découvertes à Kukës. Studia Albanica*, 9/1972, 1, 69 i d. Jubani, komparirajući te emisije s onima kojih su nosioci Daorsi, ne izjašnjava se u pitanju prikazane osobe u aversu novca («Buste à causia») — pa ni kad je riječ o primjercima koje je emitirao *Lissos* — no za jedini primjerak iz spomenutog nalaza koji u reversu nosi Gentijevo ime, tom vladaru pripisuje i, inače istovetan, lik u aversu («Portrait de Genthios à causia»).

⁹ Zanimljivo je u tom pogledu mišljenje Jubanija (sp. dj., 72) koji u njemu prepoznaje »le nom d'un gouverneur de la première région illyrienne des années après 167.« Na Cekinu tvrdnju da u toj legendi ne može biti riječi o nekom magistratu »à ces derniers étant réservée régulièrement la place sur le revers des monnaies«, sp. dj., 162) — što je u biti točno — primijetili bismo da se i kod tzv. /onios-serija isejskog novca (usp. naš rad: 'Ióvio; "T6 YÉVO; 'IMAIJYO?") i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu, u: »Adriatica prae-historica et antiqua« — *Miscellanea Gregorio*

Novak dicata (Zagreb 1970), 347 i d.) u aversu javlja genitivni oblik imena tog, kako smo ga definirali, lokalnog jadranskog (viškog) dinasta (IONIO).

¹⁰ Za Apoloniju navodimo *Baton, Epikados, Preurados*, za Dirahij *Dazios, Genthios, Monounios, Tritos* i dr.; vidi Čeka, sp. dj. 184 i d. (*Index général des noms de personne...*).

'''Netom spomenuta ilirska imena kao i nepregledan broj grčkih imena koja čitamo na tim apolonijskim i dirahijskim drahmama — i ne samo na njima, dakako — imaju, gledajući funkcionalno, dvojaku vrijednost. Imena dana u genitivu (redovito u reversu) označuju eponimne magistrature polisa, a ona koja čitamo u nominativu (avers) osobe zadužene za kovanje novca, dakle monetarne funkcionere.

¹² To je ovaj autor jasno izrazio tek u svom kasnijem radu: *Le buste du roi Genthios ou bien une figure de mythologie illyrienne?* objavljenu u spomenutom zborniku beogradskog numizmatičkog simpozija »Kovanje i kovnice...« (v. bilj. 1), str. 29 i d.; vidi str. 33. Istaknimo ovdje da se o padežnom obliku imena PT)COV, koji on po prvi put daje integralno, na osnovi nalaza koji objavljuje, ne izražava ni Jubani pa bi se mogao steći dojam da oblik PiiSiovog smatra nominativom.

Čeka je, vidjesmo, i u onom krnjem (pokraćenom?) obliku antroponima vidio njegov genitivni oblik, no to je onda još mogla biti samo pretpostavka, kojoj smo se i mi, no iz drugih razloga, bili priklonili. Upozorili smo ovdje na taj njegov sanirani oblik, da bismo pokazali kako se baš na osnovi njega ne može tvrditi da pretpostavka o nekakvom magistratu uopće ne dolazi u obzir već da je to ime kojim je definiran tu prikazani lik kao epihorski heros ili neko drugo božanstvo (za što bi eventualno došao u obzir samo nominativni oblik). Trebalo je, do donošenja definitivna zaključka, ipak, strpljenja, u očekivanju da eventualan nalaz nekog primjerka takvog novca dade i sigurne potvrde za tu restituciju, odnosno za izravnu potvrdu genitivnog oblika toga antroponima. Primjerak koji je objavio Islami¹³ a koji je doista izvrsno sačuvan (si. 1.), uključujući i legendu, nije dao ključ za rješenje, iako je donekle uputio na nj. Taj predani oblik (PHAQN) mogao bi, naime, biti i nominativ i pokraćeni oblik genitiva našeg antroponima. Jedan noviji nalaz rješava, čini se, ovo pitanje, iako bi podatak na kojemu se taj zaključak temelji, trebalo još i autopsijom provjeriti. U jednom tumulu u Cinamaku, u okolici Kukesa (N. R. Albanija), došao je 1971. god. na vidjelo manji skupni nalaz ilirskog novca (v. našu bilj. 8) u kojemu su posebnu pažnju izazvali do tada nepoznati novci što ih je emitirala još nelocirana kovnica ilirskih Labiata. Može se samo pretpostaviti da joj je sjedište bilo negdje u području Skadarskog jezera, pa bi to, s onom u Skadru (*Skodra*), bila druga kovnica u tom regionu Iliride. Posebno je zanimljivo što su tipovi u tim emisijama (glava muškarca s kausijom — ratna lađa) istovetni s odgovarajućim emisijama skadarske i lješke kovnice. Za naše pitanje od izuzetne je važnosti to što se među 4 primjerka novca iz lješke kovnice — s istim tipovima — u tom nalazu javlja i jedan s opisanom Rhedon-varijantom, za koji autor u popratnom Katalogu (str. 75: »Type buste/galere AI22ITAN«), kaže da u aversu, iznad kausije, kao i kod drugih poznatih sličnih primjeraka, ima legendu PHAQNO2(!)¹⁴. Na reproduciranim fotografijama opisivanih primjeraka (tabla I, 5–7), među kojima bi se imao nalaziti i RTiedon-primjerak, to se, na žalost, ne može vidjeti, valjda zbog loše kvalitete reprodukcije, no morali bismo vjerovati autoru koji i na drugom mjestu (str. 72) to izrijeком navodi: »Une place particuliere revient, dans ce groupe, a la piece avec l'inscription PHAQNOC«. Autor na toj lekciji insistira upozoravajući da je, za razliku od ostalih poznatih već primjeraka Rhedon-emisija, kod kojih legenda nije bila kompletna, na primjerku iz Cinamaka ona »nađena kompletna.«

U pitanju datiranja lješkog novca s legendom PHAQN(O2) Jubani se priklanja onima koji ga drže mlađim od 168. god. pr. n. e.; ubraja ga dakle u emisije tzv. postgentijevske faze lješke kovnice, a u samom imenu *Rhedon*, kojim je ta ljeska emisija obilježena, vidi osobu koja je pod okriljem Rima upravljala jednim od triju dijelova bivšeg ilirskog kraljevstva, poput Baleja koji je, samo s vladarskom titulom (*ἡκκιαιατος Βαλααiov*), upravljao trećom regijom.¹⁵

¹³ Sp. dj. tab. II 8.

¹⁵ Jubani, sp. dj., 72 i d.

¹⁴ Autor na str. 72. to ime piše sa *sigma lunatum* (c) na kraju!

Mišljenja su, dakle, o značenju legende ΠΥΓΩΝ — ΠΥΓΩΝΟΓ kao i o identificiranju lika koji ona prati na spomenutom tipu (varijanti) lješkog novca vrlo različita, a svode se uglavnom na to da jedni u prikazanome liku prepoznaju portret kralja Gentija,¹⁵ drugi jednog ilirskog, lokalnog, herosa ili nepoznato domaće božanstvo (možda i samog grčkog Hermesa s njim u kultu izjednačenoga),¹⁶ dok se neki o tome ne izjašnjavaju, ostajući pri jednostavnoj deskripciji, prema kojoj je riječ o muškoj osobi s karakterističnom kapom na glavi.¹⁷ U pitanju pak same legende jedni je izravno povezuju s prikazanim likom — lik s imenom herosa ili božanstva — drugi je drže imenom jedne povijesne osobe koja je u novoj političkoj konstelaciji, nakon raspada Gentijeva kraljevstva, imala odgovarajuću odgovornu funkciju u zoni Lješa, dok treći, opet, ni ne pokušavaju dodirnuti taj povijesni i kulturni problem.¹⁸ U pitanju datiranja toga novca i povijesnih zbivanja koja su ga uvjetovala, a s gornjim u vezi, nameću se samo dva vremenski definirana okvira: doba vladavine kralja Gentija ili ono koje mu slijedi, tj. nakon Gentijeva zarobljavanja i likvidiranja višestoljetna ilirskog kraljevstva.

Tim smo se pitanjem u više navrata bavili i mi, a posebno, i nešto temeljitije u radu »Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu« (*Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. 6—7/1972—73), gdje smo, uz punu slikovnu i grafičku dokumentaciju, detaljno opisali poznati primjerak ΠΥΓΩΝΟΓ-novca koji se čuva u numizmatičkoj zbirci toga muzeja (si. 2.). Iznijeli smo tu mišljenje da se u krnjoj legendi ΠΥΓΩΝ najvjerojatnije krije ime »jednog magistrata«, za koje tada još nismo imali drugih analogija osim u jednom, geografski poprilično udaljenom, etnonimu čak iz Lugdunske Galije.¹⁹ O tom smo pitanju raspravljali u povodu nalaza i objavljivanja prvih primjeraka labiatskog novca, s kojim su bili nađeni i oni

¹⁵ Tako Evans, Brunšmid, Islami, kao i pisac ovoga rada i još mnogi drugi autori.

¹⁶ U tome, kako je rečeno, prednjače Čeka koji, čini se, još nije našao izrazite sljedbenike za tu svoju zanimljivu tezu. Ovdje je potrebno istaknuti da su već stariji autori (Brunšmid i drugi) neke od tih emisija — u pogledu tipa aversa — vezivali uz štovanje grčkog boga Hermesa (novac Lissosa i Daorsa).

¹⁷ Tako Jubani, barem što se tiče emisija Labiata i grada Lissosa (u onima kralja Gentija pridružuje se mišljenju onih koji u liku u aversu prepoznaju toga vladara).

¹⁸ Od prvih spominjemo ponajprije Čeku. Za drugu soluciju pledira Jubani, a s određenom modifikacijom toga mišljenja (eponimni magistrat) i pisac ovoga rada. Brunšmid, Islami i još neki drugi autori tom pitanju ne posvećuju pažnju.

¹⁹ O tome vidi naš rad: *Ilirski vladarski novci...*, 260, bilj. 26. Tamo smo upozorili i na značenje što ga tom leksemu -antropionimu daju PAPE—BENSELER (»-Schwanke«, »-sch-

wankend« ... koji tetura, »-kolebljiv(ac)-«? Iako kulturno-geografski veoma udaljen, etnonim ΠΥΓΩΝ (»Volk im Innern von Gallia Lugdun.«, *ibid.*) ostao je i danas još jedan jedini poznati onomastički primjer iz antike s kojim bi ovaj zagonetni antropionim mogao biti kompariran, možda slično primjeru koji smo na drugom mjestu iznijeli, kad smo »ilirsko« (japodsko) ime *Andes* dovodili u vezu s galskim plemenom *Andes* (*Andecavi*), uzimajući kao posrednika galsko-italski toponim *Andes*, rodno mjesto pjesnika Vergilija (O imenu Vergilijeva rodnog mjesta. *Živa antika*, 27/1977, 1, 151 i d.). Na galske *Redones* pomišljao je i M. PETRUSEVSKI (Illyr. ΠΥΓΩΝ = *rēg-6n- (cf. sscr. rājan)? *Živa antika*, 24/1974 (1—2), 260, no pretpostavljajući da je ipak riječ o ilirskom antropionimu, za što nalazi potvrde u jednom epigrafskom nalazu s područja današnje Makedonije (SR Makedonija), koje je negda pripadalo području stare Iliride, i u spomenutom lješkom novcu, drži ga ilirskim i daje mu svoju etimologiju (v. našu bilj. 30).

Rhedon-tipa lješke emisije, u *Numizmatičkim vijestima* (20/1973, 31),²⁰ gdje smo ondašnji svoj stav formulirali ovako: »Ne bismo a priori smjeli isključiti ni mogućnost da se u toj legendi krije — poput Jonijeva novca — ime nekog lokalnog dinasta koji je Lissosom vladao, pod okriljem Rima, nakon raspada Gencijeve države.« (str. 16). To bi, uzevši u obzir već spominjana mišljenja drugih autora, bilo najbliže onome što je o tome kazao Jubani, s time da bi umjesto pretpostavljenog našeg dinasta u jednoj takvoj funkciji — Rimu potčinjenog upravljača — imali civilnu osobu, imenovanog administratora, namjesnika. Detaljna komparativna analiza, posebno ikonografska (riječ je o aversima ne samo ljeških već i skadarskih serija toga tipa novca — u nju smo uvrstili i novootkrivene primjerke labiatskog novca, pa i daorsijskog, tipološki ipak nešto drukčijeg), koju smo najviše temeljili na tipu kape, kakvu, ili kakve, spomenuti likovi redovito nose, dovela nas je tada do zaključka da lješki novci tipa *Rhedon* »ne mogu pripadati Gencijevim emisijama ne samo zato što se na njima vladarevo ime ne pojavljuje — već samo ime grada koji ga je emitirao — nego i stoga što se u aversu novca javlja i ime magistrata ili lokalnog dinasta(?) — vjerojatnije nego i ime nekog lokalnog herosa ili božanstva, koje, kad bi to bilo, ne bi bilo napisano u genitivu« (ibid., str. 20, br. 4). Ostajući i dalje pri tome svom mišljenju, danas smo u mogućnosti da ga zastupamo s manje rezerve nego prije, jer nam osnovu za to pruža sasvim vjerojatna lekcija punog oblika imena u legendi našeg novca, za koju, kako je rečeno, garantira Jubani. O pitanju da li to ime na spomenutom novcu pripada rimskom namjesniku, lokalnom dinastu pod okriljem rimske vlasti, ili pak eponimnom magistratu grada Lissosa nakon ponovnog stjecanja autonomije, nećemo ni sada zauzimati određeni stav, jer ne vidimo za to uvjerljivih razloga, a niti prednosti za jedno od njih, iako smo možda najviše skloni ranije već spominjanoj pretpostavci o lokalnom eponimu, tj. o osobi koja je — kako je, uz malo drukčiju kovničarsku realizaciju, i na autonomnim novcima Skodre — simbolizirala autonomiju Lissosa.

F. Papazoglu je dodirujući ovo pitanje u jednoj svojoj raspravi u *Živoj antici* (24, 1974, 1–2),²¹ čini se, bila sklona i sama takvoj interpretaciji. Priznavajući to, spočitnula nam je što nismo do kraja ustrajali u toj tezi (»il ne tire pas de cette juste constatation la conclusion qui s'impose«, str. 259), No, sama je najbolje objasnila tu našu nedorečenost nastavljajući (l. c, bilj., 6) te svoje zanimljive opservacije (»... il me semble que ce n'est que par excès de prudence qu'il a laissé la question en suspens.«). I doista je tako. Nije naime ni lako ni mudro »à l'état actuel des choses«, kako bi rekao S. Islami,²² dovesti do kraja jedno razmišljanje, ako se pri tome vodi računa o svemu, kako o onome što tome ide u prilog tako i o onome što mu se suprotstavlja, ma kako subjektivno osjećali ili vjerovali u neko određeno gledanje na konkretan problem. F. Papazoglu kao da nas je prozvala da preispitamo svoje stajalište o tom pitanju i u prilog njemu iznesemo, ako ih ima, i novih momenata koji bi ga mogli potkrijepiti. To je i bio povod da smo se ovom

²⁰ Uz nalaz doskora nepoznata lebeatskog novca, 9 i d. Vidi i naš rad: Prilog nekim neriješenim pitanjima ilirske numografije. *Numizmatičke vijesti*, 26/1983, 37, 6 i d. (vidi str. 10 i d. s poglavljem posvećenom tom pitanju).

²¹ Sur la monnaie illirienne au nom de PHAQN (vidi str. 259 i bilj. 6).
22 g., jj., 236.

povijesnom pitanju vratili još jednom, jer novih momenata za njegovo bolje osvjetljavanje doista ima. Ne, dakako, u smislu netom iznesene dileme o mogućoj ulozi i funkciji Rhedona kao povijesne osobe — što smo na neki način anticipirali i u ovim svojim sadašnjim razmišljanjima — već u pitanju karaktera tog, ponovimo to još jednom, antroponima, kakvim ga danas držimo.

U istom svesku *Žive antike* (str. 255 i d.) J. Bousquet²³ se pozabavio jednim zanimljivim grčkim natpisom (epigramom) s područja Dardanije, koji je nešto ranije objavio I. Mikulčić u istom časopisu (21/1971, 463 i d.).²⁴ Bousquet posebnu pažnju obraća analizi i interpretaciji imenâ s toga natpisa. Iz njegove analize rezultira da su imena članova obitelji kojima je natpis bio posvećen, gledajući geografski, kulturno-povi jesno i, dakako, jezično, vrlo dispartatna i da odražavaju pravu miksoglotsku stratifikaciju: ime oca (*Getas*) je getsko, k tome etnonimskog karaktera, ime mlađeg sina (*Chares*) je grčko, a ono majke (*Genthiane*) ilirsko. Stariji sin nosi ime *Rhedon*, koje dotada nije zabilježio niti jedan epigrafski spomenik, ali se javlja, kako smo vidjeli, na spomenutom tipu (varijanti) lješskog novca u donedavno još neprovjerenim lekcijama. Bousquet ga upravo zbog te njegove pojave na novcu jednog ilirskog grada drži ilirskim, na što bi moglo ukazivati i ilirsko ime njegove majke, koja je mogla biti prenosilac ilirskih tradicija u toj etnički miješanoj obitelji. Zanimljivo je da niti jedan od poznatih ilirologa (H. Krahe,²⁵ A. Mayer,²⁶ I. I. Russu²⁷) nije u svoj bogati leksik ilirskih imena uvrstio to ime, za koje, da bi ga takvim doista i smatrali, nije bilo nikakvih analogija ni potvrda. Bousquet tu »balkansku mješavinu« (»ce melange tres balkanique«, str. 257) drži normalnom jer spomenuta obitelj, kao i sam nalaz koji joj pripada, potječu iz doline Vardara, dakle iz područja koje je oduvijek predstavljalo sjecište tokova migracija i civilizacija. Spomenuti natpis nesumnjivo je utvrdio pretpostavku o postojanju antroponima *Rhedon* i posebno dao osnove da se to osobno ime uvrsti u ilirski onomastik, bez obzira na to da li se ono može smatrati par excellence ilirskim, tj. da li pripada ilirskom jezičnom substratu ili je to jednostavno neka strana imenska pozajmica koju je prihvatila onomastička praksa na ilirskom etničkom području. Usp. na pr. neka ilirska dinastička imena, kao Jonije, Monunije, Balej i dr., koja se, također, ne pojavljuju u epigrafskim izvorima na ilirskom području, kao ni mnoga druga imena koja su očito produkt helenskih sredina, no svoje su mjesto našla i među ilirskim življem.

Ako je spomenuti dardanijski natpis ime Rhedon nedvojbeno uvrstio u staru balkansku (ilirsku?) antroponimiju, jedan drugi antički natpis, istina ne s ilirskog pa ni balkanskog, ali zato još uvijek circumadriatskog područja, daje nam i jed-

²³ Une épigramme funéraire grecque de Dardanie. Bousquet donosi čitav natpis (Tredaka) sa svojim dopunama. Ovdje reproduciramo samo jedan njegov dio (r. 4, 5 i, djelomično, 6) u kojemu je i ime jednog od sinova u obitelji koja se tu spominje, *Rhedon* (među imenima tu su još Hares, Getas i Genthiane).

²⁴ Teritorija Skupa, (vidi str. 468, br. 2).

²⁵ Die Sprache der Illyrier. I (Wiesbaden 1955); usp. i: Lexikon altillyrischer Personennamen. (Heidelberg 1928).

²⁶ Die Sprache der alten Illyrier. I, (Wien 1957).

²⁷ *Ilirii, istoria — limba și onomastica — romanizarea (Partea a 1-a). Repertoriul fragmentelor de limba*. (București 1969).

nu novu dimenziju toga imena koja ga gotovo sigurno uvrštava i u antičke teonime. Riječ je o natpisu-graffitu sa stijene u spilji Porcinara na talijanskoj obali, kraj Rta S. Maria di Leuca (blizu antičkog grada *Leuca*), koji se tu nalazi s nizom drugih latinskih i grčkih natpisa, ponajviše votivna karaktera, koje su za sobom ostavili posjetioci tog kultnog(?) mjesta, uglavnom moreplovci, mornari i trgovci. Natpis je objavljen još u CIL IX 1, a nedavno je na nj ponovno skrenuo pažnju C. Pagliara u časopisu *Annali dell' Università di Lecce — Facoltà di Lettere e Filosofia*, 6/1971—1973 (La grotta Porcinara al Capo di S. Maria di Leuca) davši provjerene lekcije imena koja se tu spominju i njihovu interpretaciju. Na taj smo se važan epigrafski izvor za ilirsku teonimiju i mi nedavno osvrnuli pišući o poznatom ilirskom (risanskom) božanstvu Medauru,²⁸ koje je na tom natpisu našlo drugu svoju potvrdu, i tu, kao i prvu, s područja izvan Iliride. (*Lambaesis*, Numidija).

Natpis je, kako rekosmo, votivan, a posvećen je Jupiteru (*IOM*). To ga, kao i latinski jezik kojim je pisan, pa i troimena onomastička formula, vremenski opredjeljuje u rimsko carsko doba (kraj 1. — poč. 3. st.). Zbog njegove izuzetne važnosti, posebno za pitanje o kojemu raspravljamo, ovdje ćemo ga još jednom reproducirati

I(ovi) O(ptimo) M(axitno)I C(aius) Cordius Aqui/linus vot(um) sol(vit)/ cum pleromafte) Rhedon]is et Me[d]aur(i)

Ranije smo pretpostavljali, a tog mišljenja je bio i Pagliara, da je riječ o dvjema rimskim (ratnim?) lađama koje su nosile imena nerimskih, vjerojatno ilirskih božanstava, Redona i Medaura, u ime čijih posada je dedikant Gaj Kordije Akvilin (njihov zajednički zapovjednik?), izvršio dani zavjet, valjda za učinjenu sretnu plovidbu preko Jadrana. S obzirom na takvu, i nama samima ne mnogo uvjerljivu pretpostavku, da je Kordije Akvilin bio zapovjednik — ili samo običan predstavnik spomenute posade, odnosno brodske momčadi (*pleroma*²⁹) — dvaju brodova, kao i da je teško pojam *pleroma* podvesti pod dva različita subjekta — lađe *Rhedon* i *Medaurus* — čini nam se ne manje prihvatljivom i mogućnost da bismo u sintagmi *pleroma Rhedonis et Medauri* mogli vidjeti i sam jedan brod s imenima dvaju božanstava, koja je povezivalo i to što su oba u dosadašnjim epigrafskim potvrđama — bez obzira na njihovu interpretaciju — pripadala istom geografsko-kulturnom i etničkom području. Ako prihvatimo tu pretpostavku, koja se i sintaktički bolje uklapa u predani tekst od verzije da je riječ o dvama brodovima, naše bi nas razmišljanje vodilo prema zaključku da su dva — sada već možemo reći ilirska — božanstva možda i u određenoj genetskoj vezi i da vjerojatno pripadaju istoj kulturnoj zajednici. To ipak ne mora značiti da nisu bila i individualno štovana, posebno

²⁸ Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog Medaura. »Gunjačin zbornik« (Zagreb 1980), 51 i d.

²⁹ O značenju leksema *pleroma*, koji pripada grčkom leksiku (ἡνίκ(α)ία *niki* \Qoóti, *nktj* \Qti)^, at. JIXEW5, jon. ir^/o;, ep. xXr^og, *nle*o;) Pagliara raspravlja dosta detaljno u vezi s tim natpisom (str. 46 i d., br. 7), no on se javlja i još ponegdje među spomenutim natpisima iz Por-

cinare (br. 14). Pozivajući se na izvore, posebno leksike (Hezihije, *Thes. Gr. ling.*), zaključuje: »con tale termine, sia al singolare che al plurale, si intendono coloro che prestano servizio su una nave *instructa et armata* per operazioni militari...«, a u Gaju Kordiju Akvilinu s našeg natpisa vidi zapovjednika (capo) tih posada (str. 48).

kao lokalna numina, kako je to za Medaura i potvrđeno (štovan kao Lar, zaštitnik grada Rizinija — Rhizona). S tog aspekta gledano, Rhedon bi doista mogao biti, kako je to pretpostavljao Čeka, heros ili lokalno božanstvo grada Lissosa, na čijem se novcu njegovo ime jedino i čitalo. Drugi su, međutim, kako vidjesmo, razlozi koji ne podržavaju Cekinu tezu o teonimskom karakteru spomenute legende s lješkog novca.

Povezujući sve što je dosada o tom pitanju rečeno, u prvom redu, dakako, same izvore na koje se jedino i možemo osloniti — uz pravilnu interpretaciju svih relevantnih podataka koji iz njih proizlaze — čini nam se da ovo raspravljanje možemo ovako zaključiti: Ime *Rhedon*,³⁰ kao i *Medaurus*, prvenstveno je teonim, jer je tako jedino moguće protumačiti njegovu pojavu — uz ime Medaura — na natpisu iz Porcinare. No, kako je ono i utvrđeni antroponim (natpis iz Dardanije), očito je da je i to jedno od poznatih teofornih imena u ilirskoj onomastici, kakvim ga vidimo i na lješkom novcu, u funkciji, kako smo to prethodno već istakli, eponimnog funkcionera grada Lissosa, koji s likom prikazanim u aversu novca nema nikakve veze.³¹ O kojemu je pak liku tu riječ ne usudujemo se izreći svoj sud, ali bismo, slijedeći samo utoliko mišljenje H. Čeke, i mi s njime zaključili da tu nije bio prikazan portret kralja Gentija, jer se očito radi o emisiji lješke kovnice kad je grad ponovno stekao autonomiju, Gentijevim odlaskom — suprotno, dakle, Islamijevu mišljenju, koji tu autonomnu fazu, barem što se tiče emisija novca, negira — a ta je faza izravno potvrđena spomenom subjekata autonomnog života, samih Lješana (Aujotjav) na aversu novca. Lik, dakle, najvjerojatnije pripada nekom božanstvu, i to, kako je Čeka predložio, možda baš nekom domaćem božanstvu ili lokalnom herosu (poradi prikazanog detalja u nošnji — *kausia* ili si.), možda doista poistovjećenom s grčkim Hermesom, kojemu je, i na brojnim primjerima grčkog novca, ikonografski srodan. Da li se smije pomišljati i na slučajnu koincidenciju, tj. da je u reversu jedne od emisija lješkog autonomnog novca, uz lik Rhedona — božanstva ili lokalnog herosa — našlo mjesta i ime (teoforni antroponim) eponimnog magistra grada po kojemu se taj i nazivao?

³⁰ Ime je i po Čeki (*Le buste du roi Genthius ...?*, str. 34) ilirsko («un nom illyrien du groupe riche à suffixe *-on*»; usp. *Agron*, *Baton* i dr. Držeći ga takvim, i Petruševski (sp. mj.) piše: «...on peut croire, aujourd'hui avec plus de vraisemblance, que le nom PHAQN, ... serait illyrien.» I dalje «Si le nom PHAON est vraiment illyrien d'origine et non pas celtique ... , on pourrait penser à une étymologie illyrienne, c'est-à-dire à un dérivé de la racine i. e. **rēg-* «roi; régner»- de **rēg-ōn* «roi; régent» (comp. sscr. *rdjan*),...» Podsjećamo uzgred i na značenje što ga leksemu *gr̥iscov* daju PAPE—BENSELER (sp. dj., s. v.) — «schwankend», vidi našu bilj. 19 — iako iz spomenutog leksika nije jasno kako su do tog značenja došli (Hezihije?).

³¹ Na jednom primjerku istog tipa novca lješke kovnice, koji slikovno objavljuje Islami

(sp. dj. i mj. — Tab. II, Lissos, br. 6) kao da se očito — u reversu, nad kausijom — čita neka druga legenda, koju je teško dešifrirati, jer fotografija nije dovoljno jasna. O tome smo već pisali u *Živoj antici*, 20/1973, 31, str. 15. I Islami (sp. dj., str. 244), pozivajući se na J. Scholza (Beitrag zur Münzkunde von Scodra-Illyricum ... , u: *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien*«, 5/1901, 125, br. 3, si. 2) spominje, prema mišljenju citiranog autora, jednu takvu, nejasnu, legendu: «... Scholz ... donne une lecture insoucieuse: sur l'avers surmontant la tête un nom point clair AAAA qu'il reproduit sur la figure AAAA....» Ako bi se ta, ili neka druga lekcija mogla provjeriti, onda i pitanje lekcije imena Rhedon (gen. PHAQN02) na citiranim i ovdje razmatranim primjercima lješkog novca dobiva za našu tezu nove potvrde.

RÉSUMÉ
DE NOUVEAUX APPORTS CONCERNANT LES ÉMISSIONS A LA LÉGENDE
RHEDON DE L'ATELIER DE *LISSOS*

Entre les émissions qui appartiennent au soit-disant cercle grec-illyrien et les séries des monnaies, les exemplaires sauvegardés de l'atelier de la ville de *Lissos* attirent une attention spéciale car à l'avvers, au-dessus de la figure représentée ils ont une légende, le plus souvent en une forme abrégée (PHAQ).

Un seul exemplaire, trouvé récemment dans le trésor à Kukës en Albanie — a, il semble, la légende complète qui avec sûreté peut être interprétée comme le génitif d'un anthroponyme peu commun (PHAQNO2). Cela a fait définitivement écarter le dilemme si l'avvers de cette monnaie de *Lissos* est au nominatif ou au génitif ce qui est important quand on veut essayer de définir son caractère et sa signification. Le fait qu'il s'agit d'un génitif, qui dans la numismatique grecque ancienne a une signification possessive, c'est-à-dire détermine que cette monnaie ou une émission déterminée appartient à une ville, à une communauté ou à une personne, a, selon notre opinion, résolu la question sur réponymie de la communauté de *Lissos* pendant l'émission de cette monnaie (ce ne serait donc pas le nom du magistrat monétaire, parce que celui-ci devrait être exprimé au nominatif, non plus le nom d'une divinité ou héros probablement représenté sur l'avvers). Nous avons donc dû corriger notre supposition antérieure qu'il pouvait s'agir du nom d'une divinité illyrienne locale (*numen*), ce qui s'imposait par le fait que ce nom portait un vaisseau illyrien, le nom qu'on peut lire sur l'inscription gravée dans la grotte Porcinara se trouvant dans la région de S. Maria di Leuca (Italie), et ce serait analogue avec le nom d'un autre bateau appelé d'après la divinité rhizonitainne *Medaurus*. La découverte d'une inscription en Dardanie, sur laquelle, à côté des autres anthroponymes d'origine gète, grecque et illyrienne apparaît aussi la forme *Rhedon*, nous indique le caractère anthroponyme profane de ce nom sur notre monnaie. Évidemment nous n'excluons pas non plus la valeur theonymique de ce même nom, mais dans ce cas concret le theonyme *Rhedon*, comme c'est le cas avec quelques autres noms illyriens du caractère theoforme, a passé parmi les anthroponymes ordinaires et c'est cette valeur qu'il a sur la monnaie de *Lissos*. En ce qui concerne l'avvers de cette monnaie nous adhérons à l'opinion de H. Čeka, c'est-à-dire qu'il ne représente pas le roi *Genthios* mais une divinité du pays, une divinité locale illyrienne ou un héros, peut-être identifié avec *Hermes* auquel il ressemble assez du point de vue iconographique. Il ne faut pas exclure cependant la possibilité d'une coïncidence fortuite de la présence dans l'avvers de cette monnaie de la figure de cet héros (*Rhedon?*) avec le nom de l'éponyme de la ville de Rhizon, ayant la même forme.